

Доц. д-р **Атанас Дерменджиев**

Великотърновски университет
"Св. св. Кирил и Методий"

Ат. Дерменджиев е доктор по география (1994) и доцент по икономическа и социална география във ВТУ "Св. св. Кирил и Методий" (1997). Бил е зам.-ректор (1999–2007), директор на УИ "Св. св. Кирил и Методий" (1999–2007), член на Академическия съвет на ВТУ. От 1999 г. е председател на УС на в. "Университет", а от 2007 г. – ръководител на катедра "География". Член е на Научната комисия по геологически и географски науки при ВАК. Научни интереси: социално-икономическа, регионална и политическа география. Автор и съавтор на повече от 100 публикации, в т. ч. 5 монографии, 3 университетски учебника, 12 книги и учебни помагала за висшето и средното училище.

СЪВРЕМЕННИ АСПЕКТИ НА ОБЩЕСТВЕНАТА ГЕОГРАФИЯ

Във времето на фриволния демократизъм, обявяно от вълните на наивистичната нагласа за търсене на научната истина, изпадаме в (не)логично недоумение от неоспоримия обществен факт – „санитарното“ академично присъствие и реализация на социума в географската наука у нас.

През май 2008 г. имаме възможността (и огромната привилегия) да контактуваме с един от доайените на географията в Русия – академик Владимир Павлович Максаковски. На предварително изпратените му въпроси той отговори с констатация: „Отговорите се крият в индивидуалния начин на възприемането на света“. И с компресирания коментар, че делата (особено писменните) са нашето реално CV (професионална биография).

Стори ни се леко екстравагантно и учудващ постсъветско дръзко. Но същевременно неизбежно вярно.

Като членове на географската световна гилдия, познаваме академик Максаковски с многобройните му публикации в областта на социално-икономическата география, на методиката и географското образование. Но той ще остане най-ценен (поне за нас) с всъщителните си приветствия, отправени към избраните географията за своя житейска съдба студенти на Московския Държавен Педагогически Университет. Отпечатаните в симпатично томче размисли, чувства и съждения (Смоленск, 2004) маркират светогледа на учения и неговата благородна добронамереност към случващото се днес. Книгата вероятно е професионален жест към заслужаващия дълбок поклон Човек-Географ, но и жест на внимание към одухотворителя на руската географска наука и образование, и ценен атестат за неговите достойни издатели.

Озонните вибрации на географския въздух нямат предварителна или предполагаема локализация. Те са провокирани от генераторите на мисловните идеи. Безпристрастните анализатори няма да достигнат до разрешаването на изначалния научен проблем – кой е първоизточникът на географията на обществото, на мисленето, на духа.

Без да изпадаме в размисления относно генезиса и реализацията на обществения сектор на географията в България, което би било странно с оглед на нейната „биография“, сме убедени в твърдението, че настоящето ѝ е свързано благодатно и с Великотърновския университет „Св. св. Кирил и Методий“. И с нас, ако не звучи нескромно.

Обществената география в България е в процес на обособяване, развитие и доказване. Нейният научен образ се оформя вследствие на логичния преход, осъществяващ се по оста: икономическа география – социално-икономическа география – обществена география (география на обществото).

При дефинирането на научните направления в обществения блок науки А. А. Анохин (1987, с. 176) прилага хорологичния подход. Процесът на социологизация на географията, според него, е неоспорим, а терминът „социално-икономическа география“ има временен характер. Това твърдение аргументира необходимостта от социалните изследвания и тяхната роля за развитието на обществото. То показва естествения процес на отварянето на един от основните клонове на географската наука към обществените потребности и на постепенното еволюиране в областта на теорията на географията.

Ако С. Я. Ньмик (1980, с. 25) възприема социално-икономическата география като наука за социално-икономическите пространствени системи, в които ак-

центът е насочен не върху икономическото развитие, а върху всички звена на общественото възпроизводство, то според А. А. Анохин (1987, с. 181) социалната (обществената) география може да се определи като наука, изучаваща закономерностите на разпределението и териториалните структури в конкретните общественно-исторически условия. Нейното положение в системата на географските науки се определя от силите, които социално-икономическите отнoшения оказват върху живота на човека. Това отнежда на обществената география централно място в системата на географските науки.

Въпросът за прехода от икономическа към социално-икономическа география в България на научни основи за пръв път е поставен от Т. Христов и М. Бънваров (1977). Тезите на авторите намират своя резонанс в последващи трудове на В. Бояджиев (1995), П. Славейков (1998), Н. Димов (1999), А. Дерменджиев (2000, 2004), М. Русев (2008) и др. Твърде дискуссионно е както наименованието на научния клон, така и обхватът на изследванията му. Стига се дори до съмнението дали обществената география е самостоятелна наука. Ако се освободим от конюнктурни съображения и нерационално-ненаучната емоционалност, би следвало да сме убедени в това. Защото предмет на обществената география е изучаването на географските закономерности в обществото, тяхното проявление и въздействие върху човека на локално, регионално и глобално ниво. Защото тя има своята теоретическа, методологическа и организационна основа, легитимиращи я като самостоятелна географска наука. Нещ повече – като комплекс от науки и научни направления.

В основата на теорията на обществената география са обществените структури и пространството, в което процесите и структурите се проявяват. От това произтичат определени изследователски задачи на обществената география, а именно:

- изследване и обясняване на разположението на обществените структури в пространството;
- изследване на обществените процеси и произтичащите от тях териториални промени в разположението на обществените структури;
- изследване на методите за оптимизиране на взаимоотношението обществени структури – географска среда;
- изследване на териториалната диференциация на социалната ситуация и нейната обусловеност от различни фактори, и т. н.

Методологията на обществената география съдържа инструментариума (научните подходи и методи) на познанието на обществените процеси и явления в географската среда, с определящо значение на сравнителния и типологичния подход от гледна точка на обществения проблем, неговата ареализация, анализ и разрешаване.

Обществената география има своя организационна основа, обхващаща системата на събиране, обработка, анализ и интерпретация на географската информация за същността и проявлението на географските процеси върху обществото и неговото развитие.

В България тя е дискуссионно възприемана като съставна част на един от основните клонове на географската наука, легитимиращ съществуването ѝ в условията на „мителландното (средидното)“ пространствено проектиране (от геополитически ъгъл); като притежаваща потенциала на териториално-духовно-приложен коректив.

Наложените отраслови матрици с производствен уклон дълги години лимитираха ареала на „духовния изказ“. Човекът-потребител изгуби незримата битка с човека-ресурс. Последният дълго време „живя“ в скобите на общественото уравнение с няколко неизвестни. Като (не) зависима величина. Като (не)известното, от чието разшифроване не последва отговор и правилно решение.

Териториално-производствените комплекси, административно-стопанските проблеми, плановото производство, самоцелните темпове на растеж, надбягването с невидимите икономически конкуренти, игнорираха субекта на географския анализ. Човекът не излезе „пред скоби“ в общественото уравнение. В редките случаи на откъслечни намерения в тази посока той резултативно биваше умножаван по нула, с което „производственото битие“ вегитираше доста хранително в наукоподобната ни среда. И достатъчно дълго! И достатъчно пагубно!

Отрасловото и покомпонентното описание, матричната схема и класификационните регионализации считаме за отминал модел, от който можем да наследим емпириката, но не и духът на научните географски изследвания. Защото средният брутен вътрешен продукт на глава от населението не би направил обикновения българин от Русе, Елхово, Грамада или Петрич, например, по-щастлив, ако (лично) неговият е с пъти по-малък.

Новите общественно-икономически условия (и задължения), новото социално битие, спогодило ни уж изневиделица, изведоха на преден план другата гледна точка, предполагаща акцент върху изначално заложените им като обществена даденост очаквания и надежди.

Понастоящем в България протича мъчителен и нееднозначен процес на социологизация на географската наука. Що се отнася до университетската география, процесът е още по-противоречив. И дискуссионен. Делът на неприродния и на непроизводствения сегмент, макар и мъчително, расте. Географията се инфилтрира във всички сфери на обществения живот – социална, политическа, управленска, бизнес-среда, общественно-неформална, фор-

мално-обществена, квартална, етническа, професионално-кастова, религиозна, догматична, атеистична, възрастова, виртуално-пространствена и пр.

Това ни провокира постоянно да актуализираме в процеса на обучението както структурата на учебните планове, така и съдържанието на съответните географски дисциплини и техните програми чрез лансирането на няколко тематични кръга от проблеми.

Първо: анализиране на глобалните проблеми на обществото от географска гледна точка.

Второ: акцентиране върху въпросите на световната наука и образование. Това предполага анализ на световните научни и образователни школи и центрове, и силата на тяхното проявление.

Трето: териториална и структурна характеристика на световното етническо и религиозно пространство.

Четвърто: анализ на същността и проявлението на процеса на глобализация в паралел с характеристиката на националната държава.

Пето: акцентиране върху въпросите на изборната география. Значимостта на електоралните географски изследвания, на евентуалните изборни нагласи на населението по различни профили (възраст, пол, политическа пристрастност, политически nihilism или пълно отричане на изборния демократизъм, политическия мазохизъм (ако щете), етническата принадлежност, териториалната уседналост, краеведската романтичност, родовата обвързаност и пр.), придава на географията актуална практическа значимост.

Небезизвестният руски учен и общественик Александър Дугин, наблюдавайки и многократно коментирайки *геополитическите процеси* от своята цитадела – Москва, радещ за просперитета на неоевразийството, вижда националистичната си „щаб-квартира“ като „Трети Рим“. Но той, в духа на научната разумност, би следвало да възприеме и другата гледна точка – тази на хората от Балканите (и в частност от България), мирно съжителстващи с печалните октави от вибрации на пророците, отправени от духовните ислямистки бащи или техните апокрифни наместници и с другите, които имат своята толерирана от властите националистична медийна ниша (телевизии, вестници, интернет-форуми), своя партия и свое (наше?) значимо представителство в българския Парламент. На хората, разположени във виртуалния вакуум между скачените политически съдове. Където те, естествено, се явяват експлицитно подтикван електорален субстрат.

Друг дискуссионен модул е *териториалната културна засебеност*. Ако XIX в. беше век на военни сблъсъци и доказване на превъзходство, а XX в. – век на икономическо съревнование, то XXI в. се очертава като времето на сблъсъка на цивилизациите, сблъсъкът на начина на възприемане на света, на възприемането на правото на другия, сблъсъка на културите.

Многократно коментираните тези на Самюъл Хънтингтън намират своето отражение и в българското университетско обучение по география. Разположени в буферната „полоса“ между американския атлантизъм и руския мондиализъм, ние българите, „консумираме“ процеса, нервно преглъщайки и капитализирайки (може би) резултатите от реализацията на световните доктрини.

В генетичен аспект българската география винаги е била както научно подпомагана (по правило някога), така и представително низгверната (по условие днес). Доколкото ни е известно, с оглед постигането на определени (гео)политически цели това не е изключение. За съжаление.

Интровертният характер на българската култура, експониран чрез географската ни научна литература и друга книжнина, е провокиран (вероятно предизвикателно) от екстравертните възжеления на псевдонаучни доктринери (жалещи за Велика България), които придават на географията интересна психо-социална окраска.

Този процес също стои на вниманието на българската обществена география. Защото тя изследва и анализира ситуацията не само в хорологичен, но и в хронологичен порядък. И по този начин се превръща в пълнокръвна история на пространството, която не е времево и териториално рамкирана от идеологическите догми на предходната политическа координатна система. Нито от аморфната геометричност на политическото ни настояще.

Спектърът от обществени дейности, подлежащи на географска дисекция, е изключително пъстър. Нашата цел не е да го анализираме, характеризираме и оптимизираме. Дори само заради факта, че той е изпълнен с динамика, и до известна степен е екстрапулативно непредсказуем. Ние желаем да предизвикаме **дискусия** сред географското общество – **каква география ни е нужна сега?** География на минали успехи, изводи и постулати? Или география на модерно мислещите и толерантни балкански субекти? География на исторически случилото се или география на случващото се, география на романтичната носталгия или география на духа?

Знаем, че всяка наука възниква, възмъжава и се реализира благодарение на основните си стълбове – теория, методология, организация и практика. Знаем, че географията отдавна си е извоювала място под Слънцето на Науката. Но искаме то, Слънцето, да свети със собствена любвеобилна светлина и да обгръхва географския спектър – всеотдайно и всеотдаващо. Защото за тази привилегия се борят всички – и философията, и историята, и кой ли не. Дори и политиката!

След като в миналото цели „обществени модули“ – култура, образование, наука, религия, бяха изоставени доброволно под въздействието на про-

цеса на икономизиране на географията, и в предизвестен бой попаднаха в сектора на "негеографските науки", очакваме времето за научен реванш, който би бил успешен само при изготвяне и реализация на дългосрочна стратегия за развитието на обществената география в България, базирана на три акцента:

- Изясняване на научните приоритети в областта на обществената география, корелиращи с практическите потребности на държавата и обществото;

- Постигане на академичен консенсус по отношение на организацията на обществената география във висшето и средното училище;

- Радикално разрешаване на финансовия и кадровия проблем чрез прилагане на най-гъвкави форми и механизми.

Това би повишило практико-приложния характер на обществената география и би я превърнало в наука с подobaващ за нея авторитет.

Когато си тръгвахме от Москва след интервюто с акад. Владимир Максаковски, той постави ръце върху раменете ни. И ни каза - „Погледнете нагоре. И Космосът е в обсега на нашите дерзания. Стига там да живеят Човеци! Вероятно те някога ще имат нужда от нас. Или ние от тях!“.

Полетът от Москва до София премина на един дъх. В нескончаеми разговори и спорове - аргументирани или емоционални, пристрастни или неестествено разумно разсъдливи. Все едно. Когато самолетът на руската авиокомпания се приземи на нашата, на българската земя, със странно-страшното име Враждебна, си дадохме сметка, че истината е безкрайно проста.

Шерлок Холмс би отбелязал: „Елементарно, Уотсън!“. И би заключил с хладен ум и разсъдливо сърце: „Сложността на географията е кристално отражение на нейната най-проста цел - не да бъде наука

заради самата наука, а заради нас, заради хората. Да бъде наука за и на Човеците!“.

А Враждебна беше осветена от Слънцето. Или поне така ни се струваше.

Литература

Анохин, А. А. К проблеме структуризации общественной географии. - В: География в системе наук. Л., "Наука", 1987.

Бояджиев, В. За значението и съдържанието на някои основни категории на теоретичното географско познание. - В: Год. СУ, кн. 2 - География, т. 87, 1995.

Дерменджиев, А. Тематични аспекти на обучението по обществена география във висшето училище. - В: 50 години Географски институт на БАН, С., 2000, с. 395-402.

Дерменджиев, А. За необходимостта от социални, културни и геополитически знания. - В: Социална и културна география. София - В. Търново, 2004, с. 89-103.

Димов, Н. Теоретични перспективи на географската наука. - В: Год. на СУ, кн. 2 - География, т. 89, 1999.

На географическом посту: Сборник научных статей, посвященный 80-летию В. П. Максаковского. - Смоленск, Изд. "Универсум", 2004, 484 с.

Ныммик, С., Я. О методологии социально-экономической географии. - В: Вопр. Географии, 1980, 115, с. 24-31.

Русев, М. Обществена география. - С., 2008, 663 с.

Славейков, П. Място и значение на географията на населението и селищата в системата от географски науки. - В: 100 години география в СУ "Св. Кл. Охридски", С., 1998, с. 167-173.

Христов, Т., М. Бъчваров За социално-икономическата география. - В: Пробл. на геогр., 2, 1977.